

Bölöni Farkas Sándor emlékezete.

Unitárius egyházunk erkölcsi kötelességet teljesít, amikor időről-időre fölidézi nagyjainak emlékezetét, hogy példájukon felbuzdulva a ma élő nemzedék is erőt merítsen a kitartásra, a további küzdelemre, igazaink védelmében és a magyar Nemzet áldozatos szolgálatában.

Ez az 1942-ik esztendő is eszünkbe juttat egy nevezetes évfordulót, amely mellett nem haladhatunk el közömbösen, mert ez a Centennárium a mi évkönyveinkben a Bölöni Farkas Sándor halálát jelzi, akit hamvadó poraiban is meg kell becsülnünk, mint ahogy kortársai közül is megbecsülték azok a nemeslelkű férfiak és nők, akik sírja fölé azt a jellegzetes emlék-oszlopot állították a házsongárdi temetőben. *Brassai* és *Berde Mózsa* szomszédságában, sasszemeivel ma is Nyugat felé tekint, mintha örök vágyódásban élő lelke még egyszer meg akarná ismételni azt a nagy átlánti utat, amelynek nyomtatásban megjelent érdekes leírása a *két* hazában egy csapásra országos hírre emelte a szürke Beamter egyszerű nevét.

Ifjúságunk „Krizis Önképzőköre“, már a múlt iskolai évben, kegyelettel áldozott a nagy férfiú, az egykori jeles diák és közéleti férfiú emlékének s két nagyratörő ifjú barátunk olyan szépen koszorúba szedte a nagy előd kiváló érdemeit, hogy mindenki lelki gyönyörűséggel hallgathatta, aki a díszülésem megjelent s a tanuló

ifjúság szívében bizonyára olthatatlan vágy ébredett a követendő példa megvalósítása iránt. Ha egyebet nem, annyit mindenki tudomásul kellett hogy vegyen, hogy gazdag kollégiumi könyvtárunknak egyik tekintélyes része (1000 darabot meghaladva), igen becses irodalmi munkáinak kézírataival együtt, az ő nevét viseli, az ő neve alatt külön kezelés alatt áll. Egy küzdelmes élet soha el nem múló értékei: az ókori Classicusok mellett, a világirodalom jelesei angol, német, francia, olasz, sőt spanyol nyelven is, ami mind a B. Farkas Sándor nagy tájékozottsága és ideális lelkülete mellett tanuskodik. Monoton hivatali (kormányzéki díjnok, majd fogalmazó) elfoglaltsága, és nem valami rokonszenves munkatársak környezetete után, milyen jó volt ezekhez az auctorokhoz menekülnie; ezekkel társalkodott s állandóan művelte magát, mert tudta jól, hogy aki nem halad, az elmarad. Ő pedig, ha országos szerepvívésre nem is vállalkozhatott, annyit legalább vindikált magának, hogy teljes fegyverzettel szolgálja és mozdítsa elő a magyar közművelődést; részt vett, akár mint indítványozó, akár mint támogató és közreműködő ennek a magyar városnak mindennemű társadalmi megmozdulásában, hogy ezáltal a polgáriasodás és a jó ízlés a szociális érzéssel párosulva, közremunkáljanak a kis Erdély erkölcsi és szellemi gyarapodásán.

Ennek egyik hathatós eszköze volt akkoriban, az úgynevezett Reform-korszak elején, a magyar szó, a magyar nyelv ápolása: a nemzeti irodalom, amely egyelőre idegen minták után indult, de már előre érezte, hogy igazán magyarrá csak úgy válhat, hogyha a népiség talajából merít, amire nézve Petőfi — Tompa és Arany

költészete éppen ezelőtt 100 évvel adta meg a dominans alaphangot. Mai napig is a magyar szó megváltó ereje az, amelyben bizakodunk, s amelyet kultiválni és kiépíteni meg nem szűnünk soha, hogy a Kazinczy és Döbrentei nemzedéke közöttünk soha ki ne haljon. Ez a két vezércsillag mutatá annakidején az utat a jobb jövő felé s biztató fénysugár és „*lelkes istenfi*“ volt mindenki szerte a hazában, aki tollat ragadott és magyarul írt. Így jutott ahhoz kedvelt afia, B. Farkas Sándor is, hogy ifjúkori kísérletei alapján a széplaki bölcs szép lelkéből egy hozzá írt elismerő és buzdító strófát intézett, amiben másik nyelvmívelő társa Döbrentei sem fukarkodott, amikor az ifjú költő drámai próbálkozásai során az ünnepelt „Brutus“-ában tiszta szívből gyönyörködött.

Az ő biztatásukra Goethe és Schiller remekeit magyar köntösbe öltöztette s e közben tapasztalta, amit ma mindenki belát, hogy nyelvünk hajlékonysága és kifejező volta semmivel sem áll hátrább a nyugati nemzetekénél; ezt a maga részéről szerény keretek között előmozdítani és tovább fejleszteni szent kötelességének ismerte. Sajnosan kell megállapítanunk, hogy a könyvkiadás akkortájt még nem állott azon a fokon, hogy az irodalom művelőit és barátjait az ügy érdeme szerint kielégítette volna; s ha tekintetbe vesszük, hogy a censura is vígan működött, elfojtva és lakat alá kényszerítve minden szabadabb megnyilatkozást, bizony nem valami rózsás lehetett a helyzete azoknak, akik írói munkásságuk gyümölcseit csak ideális szempontoktól vezettetve óhajtották az olvasóközönség elé tárni. Még szerencse, hogy amikor életének főműve „*Utazás Északamerikában*“ 1833-ban, s

utóbb 1834-ben második kiadásban is megjelent, a jóindulatú censorok — a merészebb politikai reflexiók mellett is — megadták reá az „Impri-maturt“. S a gyámkodó letiltás már későn érkezett; mert annak gyakorlati értelme már alig volt; a könyvet ugyanis vonzó stílusa s a benne feltárt Új Világ rendje miatt, amelyre oly sokan kíváncsiak voltak, hamarosan szétkapkodták.

Maga a tárgy is érdekelhetett mindenkit, hiszen az akkori Egyesült Államok alkotmányában, szervezetében, politikai szabadságában és társadalmi berendezkedésében, nagy lendületnek indult iparában és kereskedelmében, mindenütt előre tört, egy születendő világ képét varázsolta a rajongó idegen lelki szemei elé. Ilyenformán ugyancsak lesújtó lehetett az összehasonlítás az ottani állapotok és hazai viszonyaink között; amit egy olyan lelkiismeretes utazó, mint amilyen B. Farkas Sándor volt, el nem hallgathattott. Hiszen tulajdonképpen ez is volt a fő célja, amikor 35 éves korában egy ködös novemberi napon gróf Béldi Ferenc kormányiszéki titkár kíséretében útra kelt a szabad Amerika felé...

Elérte hát azt, amire szegényes viszonyai között is mindig önzetlenül vágyakozott. Elérte azt, hogy országot-világot lásson s lelki kincsekkel gyarapodva térjen vissza hazájába s amit látott, hallott és tapasztalt, úti jegyzeteiben, mintegy eleven tükörben mutassa bé a magyar olvasó közönségnek. Ez a könyv (1000 pld.) csakugyan tetszetős alakban, ki is került a kellő időben a Tilsch János kolozsvári nyomdájából. Talán nem lesz érdektelen, hogyha a bevezető részből egy pár sort ide iktatok: „Van egy szép vágyódása az emberi szívnek, mely az életnek szebb koraiban sokat foglalkoztatja a képzelő-

dést. Míg ép a szív s ismeretek után törekedik az elme, sem rang, sem gazdagság, sem a hiuság képei, soha ezt egészen le nem csillapíthatják. Lelkünk felemelkedéseiben, jólétünknek közepette, békételen helyzetünkben s elménk elmerülései közt, gyakran meglep ezen vágyás, s akkor képzelődésünk a messze s a mívelt országokba lebegtet által, felkeresni a minnek még híjját érezzük.“

Itt volt hát a kiváló alkalom, hogy „*egész életére Emlékeinek tárházat gyűjtsön...*“ Budapest, Bécs, Páris, London s a közbeneső nagyobbacska városok s még az első Stephenson-féle vasút Manchester mellett, mind csak előtanulmány gyanánt szolgálnak az Óceánon túlra, ahová 1831. nyarán indulnak el Londonból a *Columbus* nevű vitorlás hajón. Az Európában tapasztaltakat is érinti röviden, de ezekről készített Jegyzetei mai napig kéziratban maradtak. Ajánló levelekkel rendelkezvén, úgyszólván minden ajtó megnyílik előttük s már előre tudják és útitársával együtt kitervezik, hogy mit és hogyan szemléljenek meg, hogy az időt gazdaságosan tudják fölhasználni. Utközben magyar barátaikkal is találkoznak hébe-korba, akik hasonló célból keltek útra, hogy országot-világot lássanak. Angliában több ízben unitárius körökkel is érintkeztek s őt kérték föl, hogy legyen összekötő kapocs az ottani és az erdélyi ősi Unitárius Egyház között. Amit meg is ígért: és meg is tett.

A hajókázás abban a vitorlás korszakban a Csatornán még csak ment valahogy s a székelly természet legyintett egyet a kavargó hullámokra; de már a nagy Óceánon egy hónapig tartó ide-oda hanyatttatás közepette ő is megadta

magát a sorsnak s hálát adott az Istennek, amikor New-York kikötőjében partot ért. Álmainak netovábbja tehát itt megvalósult...

Az 1775-ben Philadelphiában kelt „Függetlenségi Nyilatkozat“ s az annak nyomán szerkesztett Alkotmány, a maga emberi jogaival, a politikai szabadság és társadalmi egyenlőség magasztos elveivel, itt már a közbeneső évtizedek alatt átment a gyakorlati életbe; s a megelőző imperialista gyámkodásnak, elnyomatásnak és kiuzsorázásnak — Isten jóvoltából — semmi nyoma. Mindenki szabadon részesül az iskolázás áldásaiban, s ha az állam kasszája nem bírja, ott vannak a minden szépért-jóért lelkesedő polgárok, akik önkéntes adományaikkal s magán-egyesületek útján is támogatják a népnevelés szent ügyét. A 13 gyarmatból így lesz egy önálló állam: „*E pluribus unum*“... De azért mindenik megtartja a maga külön szervezetét, amelyet a 13, később 24, azután már 48 állam csilagos lobogója foglal egybe a Congressus legfőbb tekintélye alatt. Ennek a tekintélynek személyes képviselője: az elnök, akit 4 évre választanak. Az elnök még egy izben — ugyancsak 4 éves ciklusra — megválasztható. Így volt ez Washington esetében. S még egy pár alkalommal; de az már példátlanul áll a történelemben, hogy valakit a 3-ik ciklusra is beválasszanak, mint ahogy az a President Roosevelttel esetében történt. Csak az a híjja, hogy dinasztia legyen belőle: így néz ki a demokrácia az Urnak 1942-ik esztendejében és így fest a Monroe-elv, amelyet már az I. világháború idején is sutba dobtak. Ezt csak úgy mellékesen jegyzem meg, nem akarván a tárgytól eltérni; s oda nyomban vissza

is térek s követem a nagy utazót, aki elragadtatással szemléli mindazt, ami szemei elé tárul s ami képzeletét is meghaladja.

Feltűnik neki, hogy még a fegyházak is (Sing-Sing) nem csupán a börtöntöltelék befogadására vannak berendezve, hanem azzal a javító szándékkal, hogy szigorú fegyelem mellett munkára szorítva, mindenki valamely hajlamának megfelelő mesterséget tanuljon s a büntetés leteltével újból elfoglalhassa megillető helyét az emberi társadalomban. E tekintetben, természetesen, azóta sokat javult a helyzet nálunk is a Rabsegélyező Egyesület s a Fiatalkorú Bűnözők Felügyelő Hatósága útján.

Kellemesen lepte meg világutazónkat és társát az a baráti jóindulat, amellyel mindenütt fogadták őket. S így bepillantást nyerhettek az ottani társadalmi, kulturális, gazdasági és valláserkölcsei élet alapvető principiumaiba. Ad notam: egyház; itt nincsen államvallás. Mindenik egyházat a saját hívei tartják fenn önkéntes áldozat útján. Az iskolákban nincs hivatalos hitoktatás; ezt a különböző (akkor még csak 62, ma már majdnem 200) irányú keresztény felekezetek és alakulatok a saját vasárnapi iskoláikban végzik, ahol a műveltebb világi elem is, a maga módja szerint, tevékeny részt vesz a jövő nemzedék irányítása érdekében. A legorthodoxabb magatartás mellett tág tere nyílik ilyenformán a legszabadelvűbb életfelfogásnak, amely a mi unitárius köreinkben legújabbán itt-ott teljesen *humanista* alapelvek után indul, kivált a távol nyugati részekben. Mint különlegességet leírja a Shakerek lelki gyakorlatát, amely a táncot is bibliai alapon beiktatja az istentisztelet keretébe; amin még mosolyogni is lehet. De már a Qua-

kereknek az önmagukba mélyedő csöndes áhítata, amit csak a Szentlélek egyenes kiáradása nyomán tartott rövid ima és buzdító beszéd egészít ki, mélyen meghatja s miután istenes érzéseiknek az Úr módjára gyakorolt jótékony miszsióban, emberbaráti cselekedetekben adnak kifejezést, hihetőleg mély hatást tett az idegen vándorra. Viszont a mindenképpen üdvözülni akaró „*Revival*“ mozgalom erőltetett és torz „*mea culpa*“ csak szánakozást válthatott ki belőle. Bostonban unitárius papjainkkal is találkozott, akik akkor még a Channing „Tökéletes Élet“-éhez igazodtak, körülbelül a mi egykorú álláspontunkhoz mérten. Ettől kezdve áll fenn az összeköttetés üzenet és *latin nyelven* tartott levelezés útján angol és amerikai unitárius testvéreinkkel, akikkel ez idő szerint — sajnos — csak a Vörös Kereszt útján tudunk néhanapján érintkezni.

Meglepte és bámulatra ragadta világjáró magyarjainkat a csodálatos fejlődésnek az az irama, minek folytán lakatlan vidékeken, az őserdők rengetegében, a vállalkozó szellem 20—30 év alatt az egyszerű kunyhó-telepekből virágzó városkákat hozott létre a gyáripar és a bányavidék, tavak és folyóvizek praktikus kihasználásával. A közlekedés könnyebb lebonyolítása végett egymás után jöttek létre az összekötő csatornák, s az ezekbe befektetett munkát és költséget időjártával bőségesen jutalmazta a minden irányban kiterjedt forgalom, amely akkoriban még csak vitorlákra támaszkodott, de ma már szédületes gyorsasággal halad, mint a Niagara vizének mérföldekre elhallatszó zúgása, a saját romlása és az emberiség üdvének kockázata felé...

Álljunk meg a Niagaránál! — Ezt a természeti csodát, az Erie-tónak az Ontarióba s később a Szt. Lőrinc folyóba való önkéntes lerohanását, Isten jóvoltából, én is 3 ízben láttam. Láttam szép napsütésben, láttam borongós hangulatban és láttam zuzmarás kedvében. Ezt az elbűvölő látványt soha sem lehet elfelejteni. Mélyen meghatotta honfitársainkat is, akik 110 évvel ezelőtt jártak azon a környéken. Hát még ha ma látnák!... Amikor a két partot, a Canadait az Egyesült-Államokéval egy karcsú híd köti össze. S az egyik parton hiába dicsőítjük a Szabadságot a másiknak mindent eltipró imperializmusával szemben; mert úgy látszik, hogy a zshiványbecsületre hivatkozva Washington államának is azt az irányt kell követnie, amelyet egykori elnyomója, ma fegyvertársa, diktál az ő számára.

De ne politizáljunk! Inkább adjunk hálát a Gondviselésnek, hogy azt a fekete pontot, amelyet annak idején útasaink is megbélyegzőnek ítélték a Déli Államokban meghonosodott Rabszolgaságot illetőleg, a mult század 60-as éveiben — Lincoln Ábrahám alatt — kitört polgárháborúban sikerült elenyésztetni; bár a négerek jogállása, kivált társadalmi téren, még nincs teljesen tisztázva. A felszabadító mozgalomban, annak előkészítésében ottani unitárius vezérembereink is évtizedeken át tevékeny részt vettek s jórészt az ő önzetlen fellépésüknek és személyes áldozatuknak köszönhető, ha időjártával az ellentétek végleg elsímulnak. Különben az egész embertelen vásár csak egy súlyos örökség volt még a gyarmatbirodalom idejéből s ezért volt oly nehéz attól az Új Köztársaság berendezkedésében is megszabadulniok. A „*fugitive slave*“

sorsa nem lehetett valami irigylésre méltó, tekintve, hogy a törvény ereje azt is üldözte és perbe fogta, aki jó szívére hallgatva, számolt a következményekkel s elrejtette és szállást adott neki. Jobbágy sors volt bíz' ez, terhelve a faji ellentét leküzdhetetlen kényszerével.

Ez az állapot méltán bánthatta utazónk szabadságszerető lelkét; de megvigasztalódott, amikor kitűzött céljához híven Mount Vernon nevű mezei jószágán, a Potomac folyó mentén meglátogathatta a nagy szabadsághős és első elnök, George Washington sírját. Bízott benne, hogy a nagy felszabadító szelleme — utódai lelkébe átömlesztve — végeredményében a függőben maradt kérdéseket is meg fogja oldani. Imádat-szerű érzések között vált meg a drága poroktól s kész lett volna le is borulni a világ egyik legnagyobb szabadsághősének dicső emléke előtt.

Még a főváros is róla van elnevezve. Itt sok érdekes dolgot láttak, monumentális épületeket, amelyek a Capitoliumban kivált a régi római és görög stílusra emlékeztetnek. Az úgynevezett „Fehér Házban“, az elnöki rezidenciában fogadta őket President *Jackson*, akinek baráti és hivatalos kézszorítása kijár minden polgárnak és minden idegennek; mert hiszen az Elnök maga is csak — polgár.

Közel két évre terjedő tanulmány-útjuk alatt még egy igen érdekes tapasztalat ragadta meg a figyelmöket: az a munkaközösség, az a gazdasági telep, amelyet Würtenbergből ideszakadt s szabad levegőt és boldogulást kereső nagyobb kiránduló csoport (több, mint 1000 lélek) a Rapp-család vezetése alatt szervezett „*Harmony*“ címen, amit később egy másik, kedvezőbb helyre költözve, „*Oeconomiára*“ változtattak, az

előbbit az Owen-féle hasonló vállalkozásnak adván el. Ehhez hasonló volt az a „Brook Farm“, amelyet később a világ folyásával elégedetlen intelligens elemek alapítottak. Ez azonban nem járt az óhajtott sikerrel, vegetált egy darabig s azután csöndesen elenyészett, mint annyi más kísérleti vállalkozása ideális lelkiületű embertársainknak.

Az „*Economy*“ azonban talán még most is fennáll, hiszen az komoly gazdasági alapon és kereskedelmi szellemben volt megszervezve, s annak vezetése a Rapp-család kezelésében firól-fira szállott. Volt ott mindennemű művelési ága a nemzetgazdaságnak, elsősorban — természetesen — gondosan megszervezett földművelés, állattenyésztés, gyümölcs- és veteménykertészet, sőt szőlőgazdaság és a telep számára szükséges műhelyek s a ruházkodás céljait szolgáló ipar és kereskedelem. És ezen a telepen órarend szerint mindenkinek dolgoznia kellett, még pedig önkéntesen és nem parancsszóra, vagy kancsuka suhogására. Mindenki megkapta munkája arányában a maga ellátását, fedezhette szükségleteit s ami ezen fölül megmaradt, az a törzsanyagot gyarapította, amiről mind pontos számadást vezettek. A vezetők mindent apróra megmutattak látogató vendégeiknek, akik egy egész életre szóló tanulságot merítettek a Takarékoság leckéjéből.

Talán ennek köszönheti létrejöttét a ma is fennálló „*Gondoskodó Társaság*“, amelyet egyenesen B. Farkas Sándor alapított volt Kolozsvár székhellyel, s amely ma is tekintélyes forgalmat bonyolít le ügyfelei javára. Ez a Társaság gondoskodott arról is, hogy az alapító halálának 100-ik évfordulóján Bölön községben, lelkes ün-

nep keretében, emléktáblával jelöljék meg az ő szülőházát f. évi február 5-én. Ott mi is képviseltük magunkat. S most egybegyülő Főtanácsunk tagjaival együtt kívánunk, e szerény emlékűnnep során, adózni a nagy Jóltevő emlékének. Amit adott és ahogy adta, fölér egy fejedelmi adománnyal; mint ahogy Utazásáról szerkesztett tanulságos könyve is igen értékes darabja mai viszonylatban is nemzeti közművelődésünknek.

Könyv még alig keltett nagyobb érdeklődést abban az időben, amikor az emberek — mondjuk: hazánk fiai — betűiszonyban szenvedtek. Ez a könyv egy csapásra meghódította az olvasóközönséget s nem kisebb ember, mint gróf Széchenyi István, a Vaskapu döngetője, nagy elragadtatással fejezte ki örömét és méltányoló elismerését — Orsováról kelt levelében — a szürke Beamternek, aki egyszerre országos hírnévre tett szert. Ünnepezték is mindenfelé, hálásan megköszönve neki a lelkes odaadást, amelylyel az új magyar világ küszöbén, felvázolta és bemutatta kormányzatunknak és népünknek az egyedül üdvözítő utat, amely csak az egyéni jellem vonásainak megbecsülésével, a politikai szabadság és közművelődés áldásainak kiterjesztése rendjén végezheti el a maga megváltó munkáját a haza és a nemzet életében.

Bölöni Farkas Sándor azonban nem kért az ünnepeztetésből. Inkább terhére volt az ő puritán lelkének mindenfajta külső tüntetés és megnyilatkozás. Még az Akadémia 200 arany jutalmát is visszaajándékozta az akkoriban megalakult Tudós Társaságnak tőkéje gyarapítására. Nincs adatunk arra nézve, hogy mint megválasztott levelező tag, egy felolvasás keretében, elfoglalta-e székét a tisztes gyülekezetben. Azt sem tudjuk,

hogy külön emlékbeszédben elparentálták-e azon a díszes polcon. Erről is hallgat a krónika; pedig ifjúkori barátja, Döbrentei Gábor, ugyancsak megtehetette volna, hogyha — nem tudni: miért — hogyan? — ez a barátság élete utolsó éveiben meg nem szakad. S mint jól tudjuk, az emberek — nem felejtenek! Az igaz, hogy saját hibájukon sem igen okulnak.

Hősünk alaptermészete magával hozta, hogy neki a rendes napi robot mellett, önzetlen társadalmi munkát is kellett folytatnia. Sok ilyen dologban ő volt az indítványozó és a vezető, vagy pedig — hogy feltűnő ne legyen — másokat buzdított és inspirált a közjó előmozdítása érdekében. Nagy érdemei vannak a városi *Dologház* létesítése körül. A Casinó, az újságot olvasó társaság szerény keretei között, szintén neki köszöni alapítását. Része volt a Néplap létrejöttében is, amely „Vasárnapi Ujság“ c. alatt Brassai Sámuel szerkesztésében jótékony hatást gyakorolt a hasznos ismeretek közlése által az egyre nagyobb olvasó közönségre. Utasításai gazdasági irányban sok jó tanácsot osztogattak; amit a háztartás körében is értékesíteni lehetett.

A Vívó-akadémia létesítése által a testileg-lelkileg edzett jövő céljait óhajtotta szolgálni. S ebben az akkortájt szerepvívő főúri családok tagjai, a Bethlenek, Kendeffiek és Wesselényiek mind segítségére siettek.

Legtöbbet a magyar színjátszás érdekében tett, mint a Bizottság tollvívője, számszerű adatokkal is igazolva, hogy milyen úton-módon remélhető pénzforrásból lehetne a Nemzeti Színházat kezdetleges állapotából kiemelve, állandó és biztos alapokra helyezni; mert a napi forgalom, bizony, akkor sem s most se fedezte a

Társulat költségeit. Önzetlen lelkét bizonyára megnyugtatta volna a közelebbről ünnepi kerektek között megtartott 150 éves jubileum, ahol a jobbak szívében bizonyára egy hálasóhaj emelkedett az ég Urához, hogy a mai sikerhez az ő kitartó munkája és erején fölüli áldozata is hozzájárult.

Ő maga családot nem alapított, de barátai körében szívesen töltött pár kellemes órát. Gyöngye egészségi állapota látszik igazolni ezt. A székely nemes, lovas határőr család csak lánytestvérében talált utódlást. Ő maga cserfaleveles monogramjában őrizte meg ezt a tisztos tradíciót.

Bizalmas barátaival állandó levelezésben állva, lelki problémáit is feltárta előttük. S a sorok között is olvasni lehet, hogy minden dolgában milyen szent szándék, milyen érett megfontolás és nemes hazafiúi lelkesedés vezette. Körösi Csoma módjára még az ősmagyar hazakutatására is gondolt ifjú ábrándjai között; de erre — szerencsére — nem került sor. Nem Kelet, hanem Nyugat felé tört csüggedetlen kitartással: ennek az utazásnak szép sikerét fentebb bővebben ismertettük.

Most hát a témával kapcsolatban még csak egy személyes momentumra térek ki. Már diákkoromban nagy tisztelője voltam Bölöni Farkas Sándor megdicsőült emlékének. A „Keresztény Magvető“ 1870-ik évfolyamának címlapját sokszorosítva én is megvettem volt s egyszerű fekete rámában ott függött hospesi íróasztalom fölött az Öreg Épület I. em. 14. számú sarokszobájában, a templom felől; mint eszményképe és irányítója ifjú törekvéseimnek. Rokonszenvem és hódolatomat részben az is indokolja és ma-

gyarázza, hogy külső megjelenésében, arcvonásaiban hasonlóságot árult el a túri Józanokhoz, testvéreihez az én édes jó Apámnak, akit árva sorsomban sohasem láttam, de mindig fiúi kegyelettel és szeretettel vettem körül az emlékezetnek áldó világánál. Amikor azután én is kiléptem a nagyvilágba s elindultam a pályán, amely a körforgás örök törvényénél fogva — Isten kegyelméből — ide visszavezetett, — a képet tordai kunyhónk falára, az *első házba*, akasztottam fel s ott is maradt addig, amíg — ezelőtt 10 évvel — édes jó Anyám is megtért őseihez.

A kép sorsa tovább igazodott, mintha csak valami titkos paktum lett volna köztem és ő között. Úgy volt s úgy is képzeltem, hogy soha többé el nem hagyjuk egymást: s mégis én voltam az, aki látszólag hűtlen lettem hozzája. Igen: a képhez, a rámához; de nem az ő szellemalakjához, amelyet a mai napon is a mi Irodalmi Társaságunk emlékűnnepén idézni óhajtottam.

Hát a kép hova került? . . . Ott látható a bpesti Misszióház gyülekezeti termében, ahol időnkint az ő neve alatt működő „*Iparosok és Kereskedők Köre*“ tanácskozni szokott. Ott is van a helye minden modern unitárius megmozdulásban. *Habent fata sua libelli . . .*